

GULYÁS JUDIT

Erdélyi János meseértelmezéséről

A néprajzi-folklorisztikai kutatástörténeti összefoglalások általában kiemelt helyen említik Erdélyi János életművét abban a folyamatban, amelynek során a népi kultúra, a népköltészet iránti érdeklődés tudományos diskurzussá vált.¹ A magyar népköltészet szövegkiadást és kutatást a korabeli nyugat-európai kulturális folyamatokkal összhangban lévő s egyszersmind mély elemző-kritikai készséggel bíró Erdélyi János alapozta meg, aki nemcsak hatalmas korpuszt gondozott, hanem a népköltészet egészére és bizonyos műfajaira vonatkozóan is alapvető értelmezéseket hagyott ránk. Idevágó munkásságával Erdélyi azt a mentális-kulturális szakadékot próbálta meg áthidalni, amely elválasztotta a kelet- és a nyugat-európai kulturális elit képviselőit, amikor annak észrevételére, megismerésére és értékelésére ösztönzött, ami természetesen jelen van közelünkben, s ezért érdektelennek és értéktelennek tűnik: „Mig valamit csak homályosan ismérünk, s ösztönszerűleg érzünk, fél becsben áll előttünk. Így vagyunk rendszeren azzal, mi hozzánk legközelebb van, mert a körültünk lévő élet elvégre mindennapi leszen, és fel sem tűnik többé, mint a levegő.”² Erdélyi János az 1840-es és részben az 1850-es években a népköltészetet a nemzeti közösség önismeretének forrásaként, figyelemre méltó esztétikai értékkel bíró korpuszként, valamint a tudományos megismerés lehetséges tárgyaként értelmezte.³

Az alábbiakban azt próbálom meg nyomon követni, milyen kulturális jelentőséggel ruházta fel Erdélyi János a népköltészet egyik műfaját, a mesét. Ezt az életművet nem szokás a meseértelmezés felől vizsgálni, Erdélyi ugyanis nem írt önálló tanulmányt a

- 1 Például: BANÓ István, *Népmese = Magyar Néprajz*, V, *Folklor*, 1, *Magyar népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai, 1988, 9–10; KÓSA László, *A magyar néprajz tudománytörténete*, Bp., Gondolat, 1989, 51–57; VOIGT Vilmos, ORTUTAY Gyula, KATONA Imre, *A folklorisztika és a folklorisztikai kutatás története = A magyar folklor: Egyetemi tankönyv*, szerk. VOIGT Vilmos, Bp., Osiris, 1998, 44–47; VOIGT Vilmos, *Erdélyi János: Népdalok és mondák = Magyar folklor szöveggyűjtemény*, szerk. VOIGT Vilmos, Bp., Osiris, 2005, I, 11–13; LISZKA József, *Bevezetés a folklorisztikába: Szöveges folklor*, Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2011, 48–50; SZEMERKÉNYI Ágnes, *A magyar folklorisztika tudományos megalapozása (1848–1890) = Magyar néprajz*, I, *Táj, nép, történelem*, szerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila, FLÓRIÁN Mária, Bp., Akadémiai, 2011, 142–147.
- 2 ERDÉLYI János, *A magyar népdalok* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*, s. a. r., jegyz. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (*A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai*, 13), 109.
- 3 S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005, 460–495; MILBACHER Róbert, *A népnemzeti program elméleti alapvetése = A magyar irodalom története*, 2, *1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 220–223.

meséről. Különböző műfajú szövegeiben elszórtan olvashatunk pársoros megjegyzéseket: ezek között megtalálhatók levelei, úti naplói, tudósítások a Kisfaludy Társaság üléseiről, szépirodalmi művek bírálatai, tanulmánya a népköltészetéről, előszó a közmondások gyűjteményéhez, recenzió a magyar népköltési szövegek fordításáról stb. Összességében azonban Erdélyi kiadott művei között alig van olyan írás, melyben akár csak tíz egybefüggő mondat szólna a mese műfajáról.

Mi indokolhatja akkor ezt a visszamenőleges keresést? Az egyik ok az lehet, hogy az elmúlt két évszázadban, az európai modernitás népköltészet-fogalmának megalkotása óta kétségkívül a (tündér)mese műfaját övezi a legnagyobb érdeklődés és közfigyelem a népköltészetben, s (elsősorban a gyerekirodalom közvetítésével) tömegek számára lett a narrativitás egyik alapformája. A mese igen sokrétű értelmezéseket hív elő, valorizációja pedig nagyon erőteljes; így lett – csak a két végpontot kirajzolva – a populáris kultúra önelvű és öncélú fikciós narratívájából, a léha szórakoztatás szövegtípusából egyfajta, minden más epikus műforma feletti szakrális-szimbolikus szupernarratíva, mely kódolt értelmét, a benne rejlő életvezetési tanácsokat és létértelmezést csak az arra kiválasztottak számára mutatja meg. Másfelől, ha létezik a folklorisztikának műfaji kánonja, akkor abban a mese bizonyosan kiemelkedő helyet foglal el. A nemzetközi és a magyar folklorisztikában a mesekutató általában vezető szerepet visz, mivel a szövegfolklorisztika egésze számára kínál fel értelmezéseket, textológiai megfontolásokat és eljárásokat, korpuszpépítésre vagy adatbázisok létrehozására vonatkozó módszereket. Ez egy olyan erős diszciplináris hagyomány, amely felől szemlélve feltűnő a népköltészetről érkező Erdélyi hallgatása.

Ez a hallgatás azért is oly érdekes és talányos, mert töredékes diszkurzív megnyilvánulásaival szemben a praxis oldaláról szemlélve teljesen szembeötlő Erdélyi János szerepe a népmeseszövegek *szerkesztése és kiadása* terén. 1855-ig magyar népmesék magyarul, gyűjteményes formában kizárólag Erdélyi János gondozásában voltak hozzáférhetők: a *Népdalok és mondák* köteteiben (1846–1848), illetve a *Magyar népmesék* című, 1855-ben megjelent kiadványban. Ez a két gyűjtemény összesen 53 mesét tartalmazott. Ezt megelőzően csak Gaal György, illetve Mailáth János adott közre magyar népmeséket (1822, 1825, 1837),⁴ ám ezek a gyűjtemények külföldön, németül jelentek meg, hazai recepciójuk elenyésző volt, magyar nyelvű kiadásukra pedig az 1850-es évek végéig kellett várni. Általánosságban véve a nyugat-európai folyamatokhoz képest a magyar kulturális közegben megkészt és lassú volt a népköltészet definiálása, érték- és jelentéstulajdonítása, a népmesék pedig (eltérően például a dal vagy a történeti monda műfajától) a népköltési gyűjtemények elképzelt olvasója, vagyis a művelt magyar férfiú számára általában komolyan nem vehető szövegcsoporthoz képeztek.

A *Népdalok és mondák* az első magyarul megjelent népköltési gyűjtemény volt; elsőége és a népköltészeti szövegközlés alapító gesztusa okán a később létrejövő tudomány-

4 *Märchen der Magyaren*, bearb., hg. Georg von GAAL, Wien, Druck und Verlag von J. B. Wallishausser, 1822; Johann Grafen von MAILÁTH, *Magyarische Sagen und Maehrchen*, Brünn, J. G. Trassler, 1825; Uő, *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen*, Zweite Auflage, Stuttgart und Tübingen, Verlag der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1837, I-II.

ág elbeszéléseiben kiemelkedő helyet foglal el, bár ez a figyelem inkább formálisnak és névlegesnek tűnik. A 20. században a magyar folklorisztika több jelentős képviselője (Sebestyén Gyula,⁵ Versényi György,⁶ Banó István,⁷ Ortutay Gyula,⁸ Voigt Vilmos⁹ és Pogány Péter¹⁰) szorgalmazta e korpusz feltárását, értelmezését és új kiadását, ez azonban, ha esetenként el is kezdődött, eddig nem valósult meg. Erdélyi János mesekiadásairól nincsen szakirodalom; a *Népdalok és mondák* kapcsán alapvető textológiai kérdések sincsenek tisztázva.¹¹ Így nem tudjuk, pontosan mekkora és milyen kéziratos meseanyag állt Erdélyi rendelkezésére, kik voltak a gyűjtők, reflektáltak-e valamilyen módon mesegyűjtésükre, honnan, milyen írásos vagy szóbeli forrásból, adatközlőktől származtak a szövegek, ezekből mit és milyen elvek alapján emelt be a kötetbe a szerkesztő, s a kiadás során milyen szövegalkotási eljárások mentek végbe stb. Ez egyébként egyáltalán nem különleges eset, hiszen szinte az összes 19. századi magyar népmesegyűjteményről elmondható. Mintha irodalomtörténeti összefoglalások, korszak-monográfiák sora szólna nagyrabecsüléssel Vörösmarty Mihály vagy Petőfi Sándor írói munkásságáról, miközben kéziratos hagyatékuk feltáratlan, publikált műveik pedig nehezen hozzáférhetők volnának, s mintha első kiadásuk egyben az utolsó is lenne.

Ez a hasonlat ugyanakkor csak részben állja meg a helyét, mivel a folklorisztika eredetileg nagyrészt nem történeti, hanem kortárs kultúrákutatót folytató tudományág, amely elsősorban a szóbeli kultúrával foglalkozván, leginkább ennek dokumentálására fordította figyelmét – annál is inkább, mivel jelentős feladata volt az elemzendő korpusz megképzése is, hiszen a szóbeliségben a vizsgálandó szövegek és verbális megnyilvánulások értelemszerűen nem léteznek tárgyiasult formában. A magyar mesekutatáson belül ez a dokumentáció és korpuszépítés hatalmas volumenű volt: az ezredfordulón hozzávetőlegesen 22 000 magyar népmeseszöveg volt ismert,¹² amelyek adatait nemzetközi összehasonlításban is az egyik legrészletesebb meseka-

5 Erdélyi János gyűjtésének felfedezett kéziratai, *Ethnographia*, 25(1914), 58; SEBESTYÉN Gyula, *Négy emlékirat*, *Ethnographia*, 25(1914), 142–145.

6 VERSÉNYI György, *Erdélyi János emlékezete*, *Ethnographia*, 25(1914), 265–280.

7 BANÓ István, *Erdélyi János népköltési gyűjteménye 100 éves*, *Ethnographia*, 57(1946), 31–34.

8 ORTUTAY Gyula, *A magyar néprajztudomány elvi kérdései*, *Ethnographia*, 60(1949), 22.

9 VOIGT Vilmos, *A népköltészet változása a XIX. században*, *Ethnographia*, 88(1977), 51; UÓ, *A magyar népköltészet forrásai – egy forráskiadvány-sorozat tervezete*, *Artes Populares: A Folklore Tanszék évkönyve*, 8(1982), 217–221.

10 POGÁNY Péter, *Az 1828 után és 1843-ig lejegyzett közdaltermés*, *Artes Populares: A Folklore Tanszék évkönyve*, 8(1982), 227–248.

11 Kivételek: OLOSZ Katalin, *A százötven éves Népdalok és mondák székelyföldi anyaga és gyűjtői*, *Ethnographia*, 109(1998), 285–297; GÖNCZY Monika, *Variációk egy témára: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. – Kelecsényi József kéziratos gyűjteménye a Debreceni Egyetem kézirattárában = „Et in Arcadia ego”: A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár, 36), 468–480; Csörsz Rumen István, *Toldy Ferenc küldeménye Erdélyi János Népdalok és mondák című kötetéhez = Építész a köfjéftőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Bp., rec. iti, 2010, 321–343; UÓ, *A Népdalok és mondák közköltészeti forrásai*, *ItK*, 118(2014), 611–628.

12 Benedek Katalin szíves szóbeli tájékoztatása a *Magyar népmesekatalógusban* rögzített variánsok alapján.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

talógus tartalmazza. Ezért nem a történeti meseanyag háttérbe szorulása tűnik problematikusnak a más prioritásokat követő folklorisztikában, hanem inkább az, amikor előzetes kutatások nélkül bukkannak fel olyan (esetenként stigmatizáló) minősítések, amelyek azután reflektálatlanul hagyományozódnak tovább, marginalizálva szövegeket és életműveket.

Az alábbiakban, kiindulásként átfogó és mélyebb kutatások számára, először Erdélyi János terminushasználatát vizsgálom a népköltészet (prózai) epikus műfajai kapcsán, majd a *Népdalok és mondák* meséinek szerkesztése során alkalmazott szövegalkotási eljárásait mutatom be, végül pedig azokat a már említett töredékes, elszórt megnyilatkozásait, amelyek a mese értelmezésére vonatkozó nézeteit közvetlenebbül is tükrözhetik.

Terminológia

Amikor a népköltészet figyelem és elemzés tárgya lesz, megkezdődik a szóbeli kommunikáció hagyományozó szövegtípusainak lehatárolása, elkülönítése és áthelyezése az írásbeliség közegébe. Az, hogy milyen szövegtípusokat érzékel, ismer fel és teremt az elemző figyelem, milyen jelentést és értéket tud társítani hozzájuk, folyamatosan változik. Erdélyi János írásaiból is nyomon követhető, hogyan tágult a népi kultúra dokumentációra és értelmezésre érdemes jelenségeinek köre.

A *Népdalok és mondák* Erdélyi felfogása szerint egy kiadványsorozat első eleme volt. Ezt követte 1851-ben egy újabb műfaj, a közmondások, 1855-ben pedig a kizárólag népmeséket tartalmazó kötet, melynek előszavában Erdélyi már az adomákat, szokásokat¹³ és hiedelmeket is a „magyar népirodalom ereklyéi” közé sorolta, amelyek szöveges anyagát önálló kötetekben kell kiadni, „azon ígérettel, hogy a népirodalmi elemek szépészeti álláspontját egy műbölcsészeti értekezés fogja igazolni”.¹⁴

Az első átfogó magyar népköltési gyűjtemény, a *Népdalok és mondák* három kötete 1846 és 1848 között jelent meg. Összesen 34 prózai szöveget tartalmaz: az első kötetben két tündérmese és egy történeti monda, a második kötetben 12, a harmadik kötetben 19 mese olvasható. Ezek a szövegek képviselték tehát a gyűjtemény címében szereplő *mondákat*.

A néprajzi kutatástörténetekben vissza-visszatérő fordulat, hogy a *monda* szó ez esetben a népköltészet műfajaira vonatkozó korabeli terminológia kialakulatlan-ságát, bizonytalanságát tükrözi, hiszen *monda* megnevezés alatt a három kötetben túlnyomórészt tündérmesék jelentek meg,¹⁵ holott a *monda* szó később, ismeretes mó-

13 A szokásgyűjtés jelentőségére külön is felhívta a figyelmet: ERDÉLYI János, *Gyűjtsük a hazai népszokásokat* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 255–258.

14 ERDÉLYI János, *Előszó* = E. J., *Magyar népmesék*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1855. Vö. SZALÁNSZKI Edit, *Erdélyi ereklyék: A népköltészet mint ereklye Erdélyi János szövegeiben = Retorika és narráció*, szerk. HAJDU Péter, RITÓOK Zsigmond, Bp.–Szeged, Gondolat–Pompeji, 2007, 193–202.

15 Bár a kötetbeosztás tervezetében a zárófejezet még a *Mesék* címet viselte, vö. T. ERDÉLYI Ilona, *A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története*, MKsz., 90(1974), 66.

don, egy másik műfaj megnevezése lett. Ez a korszak gyakorlatára nézve helytálló megállapítás, ugyanakkor éppen Erdélyi és a *Népdalok és mondák* kapcsán csak részben igazolható.

A kérdés tehát az, miért *mondának* nevezte Erdélyi azokat az elbeszélő szövegeket, amelyek többsége a mese műfajához tartozott. Az 1840-es évek írásbeliségében a *monda* szót a mai értelemben¹⁶ viszonylag ritkán használták. A (verses vagy prózai) történeti tárgyú mondára inkább a *rege* szót alkalmazták (az elit kultúrában); ezt használták 'tündérmese' értelemmel is, bár ritkábban. A *Népdalok és mondák*ban közzétett prózai elbeszélések megnevezésére számunkra kézenfekvőnek tűnő *mese* szó viszont a tündérmese (és a hiedelemmonda) mellett – legalábbis a kollégiumi műveltséggel rendelkezők számára – egy ekkor még erősen élő irodalmi műfaji hagyományra utalt, mégpedig a *fabuláéra*, emellett használták 'találás', 'rejtvény' jelentéssel, de utalhatott az antik mítoszokra, az elbeszélések és drámák cselekményére, végül pedig meglehetősen általános volt 'hazugság', 'pletyka', 'fikció' jelentése is.¹⁷

A *mese* szó e tágas jelentéstartományát illusztrálja az alábbi néhány szöveghely Erdélyi írásaiból. *Tündérmese*: „Szinte a tündérvilágból s népünk meséi fogalma szerint hozá költőink elé a tündér-lovat, Tombolit és a sipot, melynek hangjára ez alá jött”;¹⁸ „Hamupepelyke, babszem Jankó, vadhuszár, a sárkányölés stb. ilyek, mind a mese körébe tartozók”;¹⁹ „ha a mostani ministerium megbukik, elmondhatja, mint egy éjszakai mesében a hős, hogy olyan tíz vágás miatt hal meg, melyek mindegyike halálos”;²⁰ *fabula*: „Mit mondjunk a nemzetek, s népek izléséről, s ne jusson-e eszünkbe Fáy meséje, hol elmondattván, mikép imádja kedvesét a fejér, a fekete fajta, helyesen kiált fel a végtanulság: határozz itten, jó esztétikus!”;²¹ „eszünkbe jut az aesopi egyik mese: hol egy jó együgyű állat ily feleletet kap: »bis videor mori«”;²² *találás*: „viharként ment rajtam keresztül ez év; életkérdés, szilárd elhatározottság kérdései jártak lelkemben; éltem áltvigadott [], vagy busult napjait, az ifjúság könnyen megfejthető meséit, sorsnak kelle fölvaltania”;²³ *mítosz*: „Azonban jelenleg úgy vagyok Budán, vagy inkább a

16 Egy érvényben lévő folklorisztikai definíció: „a monda az európai néphagyományban fellelhető rövid elbeszélés, amely a nép történeti, földrajzi, természeti tudását kerek történetekbe foglalja, s a történet elmondói és hallgatói azt maguk igaznak hiszik.” DÖMÖTÖR Tekla, *Monda = A magyar folklór...*, i. m., 282.

17 GULYÁS Judit, *A mese szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között*, A magyar nyelv nagyszótárának történeti korpusza alapján = *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*, szerk. GULYÁS Judit, Bp., ELTE Folklore Tanszék, 2008 (Artes Populares, 23), 165–241.

18 ERDÉLYI János, *Vörösmarty Mihály minden munkái* = E. J., *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 14), 63.

19 ERDÉLYI János, *Közmondásokról* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 189.

20 ERDÉLYI János, *Úti levelek, naplók*, vál., szerk., bev. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Gondolat, 1985, 207.

21 ERDÉLYI János, *Esztétikai előtanulmányok* = E. J., *Filozófiai és esztétikai írások*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, jegyz. T. ERDÉLYI Ilona, HORKAY László, Bp., Akadémiai, 1981 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 10), 641.

22 ERDÉLYI János, [1847. december 19. MSzSz, *Elegy*] = E. J., *Irodalmi, színházi, közéleti írások és beszédek*, s. a. r., bev., jegyz. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Mundus Egyetemi Kiadó, 2003 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 19), 566.

23 Erdélyi János Vachott Kornéliához (Pest, 1840. júl. 11.) = ERDÉLYI János *Levelezése*, I, szerk. SOMOGYI Sándor, TÓTH Dezső, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1960 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 2), 127.

Duna budai partján, mint a görög mesékben a Styx partjára érkezett szellemek; vágyom a tulpartot [...]”²⁴ „És valóban a népek első szelidítője és tanítója a művészet volt. Az orpheusi mese értelme ide vág”²⁵ *szüzsé/cselekmény*: „Az elbeszélés meséje utóbb történeti komolyságra emelkedik Elvira cím alatt...”²⁶ „Innen a mese visszamegy a Bodroghközre, hol Huba lakott”²⁷ „Ohajtanám, hogy e vázlatból felfogható volna a mese alkotása, szerkezete”²⁸ *fikció, hazugság*: „Még mindig beszélnek, hogy Petőfi S. él. Többek közt Kazinczy Gábor is, én mesének tartom az egészet, annál inkább, mivel szegénynek a nevét sok ingyenélő felölté Pesten is, szét is az országban, hogy alamizsnát nyerjen, mi nem egy csavargónak sikerült már”²⁹.

A *mese* szó egy korabeli mű címében tehát több szövegtípust is jelölhetett, jelentése nem volt egyértelmű és kizárólagos. Erdélyi, amikor a szóbeliségben hagyományozódó prózaepikai műfajokról írt, gyakorta csereszabatos módon használta a *mese*, *rege*, *monda* megnevezéseket, bár éppen a *Népdalok és mondák* közreadásának idején rétegzett terminusrendszert alakított ki e szövegtípusokra és viszonyaikra.

1843. december 30-án a Kisfaludy Társaságban *Magyar népdalköltészetéről* címmel tartott felolvasása kéziratában Erdélyi János így határozta meg értekezése tárgyát: „a népköltészetnek két nagy ága van. Egyik ág virágai a mondák és hagyományok, másiké a dalok és balladák, és ezen osztályozásban ki van jegyezve a népköltészet egész terjedelme”³⁰ E felosztás szerint, úgy tűnik, az énekelt-verses alkotások képezik a népköltészet egyik szövegcsoportját, azt azonban, hogy Erdélyi pontosan mit értett *mondán* és *hagyományon*, e szöveg alapján nem tudom eldönteni, annál is kevésbé, mert a Kisfaludy Társaság nevében e felolvasás napján írott felhívásban a fenti négytagú elemsorból a ballada kimaradt, helyette a mese szerepelt, eszerint ugyanis „népdalok, mondák, mesék és hagyományok” a népköltési gyűjtés várt tárgyai,³¹ míg a szintén ugyanezen napon a Tudós Társasághoz intézett, a korábbi népköltési anyag átadását kérelmező levelében csupán „magyar népmondák és népdalok” gyűjtését említette.³² Ebből valóban úgy tűnik, hogy folyamatosan változott a népköltészet írásbeli rögzítésre érdemes szövegtípusainak elkülönítése és megnevezése.

1845-ben, a Vörösmarty munkáiról szóló bírálatában Erdélyi a szóbeliségben hagyományozódó (és történeti jellegű) prózanarratívák sorában új elemként szerepeltette a *regét* a *mese* és a *monda* mellett: „Azért ohajtanám, ha találkoznék tör-

24 Erdélyi János Vachott Kornéliához (Buda, 1840. dec. 18.) = *Uo.*, 134.

25 ERDÉLYI János, *Szépészeti alapvonalak* = E. J., *Filozófiai és esztétikai írások...*, i. m., 617.

26 ERDÉLYI János, *Emlény, Karácsoni stb. ajándék 1843.* = E. J., *Irodalmi, színházi, közéleti...*, i. m., 27.

27 ERDÉLYI János, *Vörösmarty Mihály minden munkái* = E. J., *Irodalmi tanulmányok és pályaképek...*, i. m., 52.

28 *Uo.*

29 Erdélyi János Szemere Miklóshoz (Pest, 1851. ápr. 10.) = ERDÉLYI János *Levelezése*, II, szerk. SOMOGYI Sándor, TÓTH Dezső, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1962 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 3), 27.

30 ERDÉLYI János, *Magyar népdalköltészetéről (1844), Töredékek: Felolvasatott a Kisfaludy-társaság dec. 30-án tartott havi ülésében (1843)* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 216.

31 ERDÉLYI János, *Felszólítás gyűjtésre* = *Uo.*, 220.

32 Jósika Miklós és Erdélyi János a Tudós Társasághoz (Pest, 1843. dec. 30.) = ERDÉLYI János *Levelezése*, I, i. m., 200.

ténetíró, ki felfogva ott, hol felfoghatná a történet fonalát az előkorban, megírná a homályos időszakot is mese, monda, rege után, amint adatnék tudnia, mert az mégis *szörnyű tudományosság*, hogy elkezdvén Árpádon vagy Álmuson, minden vezér és királyról írnak valamit és megvan a *historia*.³³ Ugyancsak mellérendelt fogalmakként szerepel a népköltési gyűjtemény 1846-ban közreadott előfizetési felhívásában a *mese* és a *monda*,³⁴ valamint a *Népdalok és mondák* második kötetében közölt (még 1846-ban sajtó alá rendezett) nagy tanulmányban *monda* és *rege* („az első krónikákban, minő Névtelen jegyzőé, a szájról szájra menő mondák és regék szolgáltaták az első anyagot”),³⁵ illetve *mese*, *néprege*, *monda* („Ami ezek után az emberfölötti lényekről és eszmékről következnek, minő a szellemek, tündérek, boszorkányok, lidércek, átalakulás hite vagy babonája, nem itt fordul elő, hanem az ugynevezett mesékben vagy népregék- s mondákban”),³⁶ anélkül azonban, hogy definíciók vagy szövegpéldák révén megsejthetnénk, van-e különbség e kategóriák között, ha igen, mi a viszonyuk egymáshoz, vagy pedig nincsen ilyen különbség s csupán szinonimaként szolgálnak-e.

1847-ben (már a *Népdalok és mondák* második kötetének megjelenése után³⁷) Erdélyi árnyaltabb rendszert dolgozott ki a népköltészet prózaepikai műfajainak elkülönítésére és megnevezésére, amint az a Tompa Mihály *Népregék, népmondák* (1846) című verseskötetéről írott bírálatából kitetszik, amelyet a Magyar Szépirodalmi Szemle egyik első számában tett közzé:

Talán mind azt, mit monda, rege, mese, mythos név alatt ismer a széptan, befogadja a mi *hagyomány* szavunk, s ezt kellene tán legszélesebb egyszersmind legfelsőbb fogalomnak tenni s így értelmezni: *hagyomány* mind az, mi őseinkről *életben* vagy *szóban* reánk maradt, s hihetőleg így értette ezt Kölcsey, egyetlen műphilosophunk is, ki maga forgott eddig nyomosabban eme fogalmak körül. [...] A *monda*, mint neve mutatja, csak *egy* részét foglalja be a *hagyomány*nak, azt mely *szóban* él; és így szűkebb fogalom a *hagyomány*-nál; szokásainkra már nem illenék a *mondás*, *mesés* epitheton. Ellenben azon hit, miszerint a magyar még ma is *tulajdon* istent emleget, hogy a nép történettudomány nélkül is *Attilához* viszi eredetünket, sőt maguk a *tündérmesék* tátosai, királyfiai és leányai mind, összesen és egyiránt beférnek a *monda* fogalmába, mivel beszéd által élnek, mennek firól fira, és így a *mondának* különösen három elágazása leszen, vallási, történeti és csudás, azaz, mikor a *monda* vallásra vitetik, leszen *hitrege* (Mythos), mikor történetet hoz, *rege* (Sage), mikor csudálatosra vonatkozik *mese* (Märchen). [...] A *népmonda* elnevezés sem

33 ERDÉLYI, *Vörösmarty Mihály minden munkái...*, i. m., 52.

34 „Tizennegyedikben: Mesék, mondák, habár töredék vagy vázlatkép”. ERDÉLYI János, *Előfizetési felhívás* (1846. jan. 25.) = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 226.

35 ERDÉLYI, *A magyar népdalok...*, i. m., 114.

36 *Uo.*, 144.

37 A *Népdalok és mondák* második kötetének előszava 1846. nov. 20-i keltezésű (a cenzori engedélyt Erdélyi még 1846. szept. elején kapta meg a benyújtott szövegek kiadására), 1847. jan. 2-án a Kisfaludy Társaság ülésén már a kiadványt is bemutatta. T. ERDÉLYI Ilona, *A Magyar Népköltési Gyűjtemény...*, i. m., 73.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

látszik szükségesnek, mivel mondát egyedül a nép költ és éltet, másféle monda pedig nincs, melytől meg kellene különböztetni.³⁸

A *monda* eszerint tehát fölérendelt általánosabb fogalomként működik a szóbeliségben élő (a „nép” által fenntartott) prózaepikai hagyomány megnevezésére; három fő műfaja pedig a hitrege/mítosz, a rege és a mese, vagyis – a későbbi folklorisztikai terminusokkal élve – a legenda/mítosz, a monda és a mese. Ennek megfelelő szövegtípusokra utalhatott az Erdélyi szerkesztette népköltési gyűjtemény címe is.

Később, az 1850-es években ismét változott Erdélyi terminushasználata. 1851-ben, amikor a magyar népköltészet külföldi fordításait tekintette át, hivatkozott szövegpéldáiból ítélve a *mese* és a *monda* szót egyaránt 'mese' jelentéssel használta, a *rege* pedig (mint fentebb) következetesen a történeti tárgyú mondákra utalt („Gaal és Majláth mondái, Mednyánszki regéi mind a népi elem körül és végett irattak”,³⁹ illetve a *Népdalok és mondákban* közölt szövegek kapcsán: „a két kötet meséi és a »Csabor« rege is le van fordítva Stier által, a harmadik kötet pedig husz uj mesét hoz”⁴⁰). 1852-ben viszont az *arab rege* kifejezéssel hivatkozott az *Ezeregyéjszaka* meséire („a gondolat és képzelődés, az erő és báj, a valódi és jellem, a költészet és a nyelv, szépségei túlragyogják a tejtű csillogását, az arab regék fényözönét”⁴¹). Mindenesetre amikor Erdélyi 1855-ben kiadta az első műfajspecifikus, kizárólag meséket tartalmazó hazai gyűjteményt, a *Magyar népmesék* címet adta neki (bár például Toldy Ferenc *népmondáknak* nevezte őket⁴²), s ezt a megnevezést követte attól kezdve az összes további népmesegyűjtemény a században.

A kéziratos és a kiadott meseszövegek

Noha Erdélyi a *Népdalok és mondák* köteteinek elején köszönetnyilvánítással egybefűzve közzétette a beérkezett kéziratok jegyzékét (felsorolva a beküldő nevét, lakhelyét, és már kevésbé következetesen a szövegek műfaját és számát), valamint (a lokális-regionális változatok sajátosságainak megőrzését szorgalmazó kritikák miatt) a második kötet végén az addig közölt szövegek származási helyét is (ami általában inkább a gyűjtő-beküldő lakóhelyét azonosította), ám ezeket az információkat nem kapcsolta össze és nem rendelte hozzá az egyes szövegekhez. E listák alapján és a fennmaradt kéziratokkal való összevetés után részben nevesíthetők a közölt mesék gyűjtői. A nyomtatásba került 33 mese közül 23 szöveg gyűjtőjét lehet bizonyosan azonosítani: Bartók

38 ERDÉLYI János, *Tompa Mihály: Népregék, népmondák* = E. J., *Irodalmi tanulmányok és pályaképek...*, i. m., 150–155.

39 ERDÉLYI János, *Népköltészetünk a külföldön* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 251.

40 *Uo.*, 252.

41 ERDÉLYI János, *Irodalmi levelek* = E. J., *Filozófiai és esztétikai írások...*, i. m., 606.

42 „Mit csinálnak a népmondák?” Toldy Ferenc Erdélyi Jánoshoz (Pest, 1854. okt. 14.) = ERDÉLYI János *Levelezése*, II, i. m., 117. Erdélyi Toldynak korábban *tündérmesék* megnevezéssel utalt a szövegekre: „Én a tündérmesékre nézve Müllerral vagyok érintkezésben.” (A kiadóról van szó.) Erdélyi János Toldy Ferenchez (Sárospatak, 1853. ápr. 22.) = *Uo.*, 81.

Gábor máramarosszigeti gimnáziumi tanár (tíz mese), Eperjessy Ferenc pusztamonostori plébános (hét mese), és Kürti Mihály (hat mese; a beküldőről egyelőre csak annyi tudható, hogy Pesten élt). Emellett a gyűjteményben nagy valószínűséggel szerepelnek még Császár Ferenc és Gaal József (esetleg Obernyik Károly) meséi.⁴³

A kiadott mesék közül mindössze 16 szöveg kézirata található meg az Akadémiai Kézirattárban Erdélyi János népköltési gyűjteménye⁴⁴ részeként. Ezek Bartók Gábortól, illetve Kürti Mihálytól származnak. Bartók összes beküldött kézirata fennmaradt,⁴⁵ Kürti Mihály két küldeményéből pedig az első, amely hat mesét tartalmaz.⁴⁶ Ez a körülmény lehetővé teszi, hogy szemügyre vehessük Erdélyi Jánosnak a népmesék textualizációjában játszott szerepét.

Bár a *Népdalok és mondák* kéziratairól autopszia segédelmével beszámoló tanulmányok szerzői megjegyezték, hogy Erdélyi nem változtatott a meséken,⁴⁷ az ezeknél a dolgozatoknál sokkal erősebb hatású kutatástörténeti áttekintések a *Népdalok és mondák* szerkesztői gyakorlatáról vagy a műfajok elkülönítése nélkül egységesen írnak (így az olvasó odaértheti a meséket is), vagy pedig leszögezik, hogy Erdélyi a meséket (is) átírta a közzététel során, ahogyan Ortutay Gyula fogalmazott: a szövegeken „érezni a szerkesztő simító kezét”.⁴⁸ Mivel tehát a *Népdalok és mondák*ban kiadott mesék egy részének kéziratos változata is a rendelkezésünkre áll, ezen állítás, sejtelem, minősítés ellenőrzéseképpen lehet egymás mellett olvasni a szövegek kéziratos, illetve kiadott változatát.⁴⁹

Kürti Mihály kéziratos füzetében az 1. számmal jelölt mese,⁵⁰ amely egyébként nagyrészt Hamupipóke történetét beszéli el, a *Népdalok és mondák* második kötetében jelent meg (7. *A három királykisasszony*),⁵¹ az alábbi példák ebből a két szövegből

43 A *Népdalok és mondák* prózai anyagának kéziratos forrásait, a gyűjtőket és a szerkesztés menetét részletesen az *Erdélyi János népmesekiadásai* című dolgozatban mutatom be (Ethnographia, 126[2015], megjelenés előtt).

44 MTAK RUI 8r 206/1–235.

45 *Mondák I^o és II° küldemény Bartók Gábortól*, 1847. M. Szigetről, MTAK RUI 8r 206/169; *MONDÁK III. küldemény Bartók Gábortól M. Szigetről 1847. évben*, MTAK RUI 8r 206/173.

46 *Mesék Kürti Mihálytól Pestről, szám szerint 6*, MTAK RUI 8r 206/103.

47 „Az anyagon a szerkesztő nem változtatott, de a gyűjtők nemhogy kiejtésszerűleg, de híven, népies nyelven sem bírják lejegyezni a szöveget. Nem boldogulnak vele. Stilizálják, de rosszul. [...] Egy sincs köztük olyan, amely tisztán népies nyelvű volna, bár van bennük sok szép népies, s a mesék érdekesek és jellemzetesek. [...] Csak azt akarom mindezzel mondani, hogy ilyen körülmények közt miként lehetett volna komolyan szó a kiejtés szerint való pontos lejegyzésről!” VERSÉNYI György, *Erdélyi János emlékezete*, Ethnographia, 25(1914), 268–269; „[...] miután ezeknek [a mesékről van szó – G. J.] nem lehetett oly megállapodott formájuk, mint a daloknak, a lejegyzők többnyire nem adják a szöveget hű népi nyelven, Erdélyi pedig nem akart önkényűen változtatni az anyagon”. K. POSONYI Erzsébet, *Erdélyi János és a népköltészet*, Ethnographia, 38(1927), 190.

48 ORTUTAY Gyula, *A magyar népköltési gyűjtemények története*, Ethnographia, 50(1939), 231; ORTUTAY Gyula, *A magyar népmese = Magyar népmesék*, szerk. ORTUTAY Gyula, DÉGH Linda, KOVÁCS Ágnes, Bp., Szépirodalmi, 1960, I, 29.

49 A másik kötet, a *Magyar népmesék* esetében egy ilyen jellegű összehasonlításra egyelőre nincs mód, mert a kéziratok (a Gaal-gyűjtemény kivételével) elvesztek vagy lappanganak.

50 *Mesék Kürti Mihálytól Pestről, szám szerint 6*, MTAK RUI 8r 206/103, 1–4.

51 *Népdalok és mondák*, kiad. ERDÉLYI János, Pest, Beimel József, 1847, II, 354–359.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

származnak. Előrevetítve az összehasonlítás eredményét: a kéziratos és a kiadott szöveg minimális különbségektől eltekintve szó szerint egyezik. Eltérések a központosítás, szórend, helyesírás terén mutatkoznak. Így például Kürti a *c* hangot *c* betűvel jelölte, a kiadott szövegben ez *cz*-re módosult (*kemence / kemencze; debreceni / debreczeni; ránc / ráncz*⁵²). További változtatások: hosszú/rövid magánhangzó cseréje (*vólt / volt*); ige-kötő és ige egybe-, illetve különírása (*tornácokat, kamrákat 's a' t. át meg át vizsgált / tornáczokat, kamarákat át meg átvizsgált*); központosítás megváltoztatásával a mondatok eltérő tagolása (*táncvigalomra; távoztok után... / tánczvigalomra. Távoztok után...*); szórendcsere (*a' két idősb tésztát gyúrt / tésztát gyúrt a' két idősb*). A szöveg egészére vonatkozó szó szerinti egyezés alól csupán két kivétel akad, amikor is a kiadott szövegben más (rokon értelmű) szó jelent meg (*leányok legiffabbika / leányok legkisebbike, illetve nemadás esetére őt fenyegeté felemésztéssel / nemadás esetére őt fenyegeté felfalással*).

Erdélyi egyetlen esetben sem írta át Kürti szövegében az olyan grammatikai szerkezeteket vagy éppen lexikális elemeket, amelyek a mai (150 év magyar nyelvű népmesekiadásán szocializálódott) olvasó számára idegenszerűek, vagyis erőteljesen az *írásbeliség* hatását tükrözik egy *népmesében*. Így a kéziratos szöveget híven követő kiadott változat dúskál az olyan kifejezésekben mint például: „A leányok tehát kivezetettek az erdőbe, s ismét ott hagyattak [...] hon úgy fogadtattak, mint első ízben, s éjjel harmadszor is elhatározottat a leányok elvezetése”,⁵³ „Biztos s jó reménnyel léptek a szép palotába”,⁵⁴ „Az volt azonban fő oka kegyelemnyerésüknek, hogy a férj a leányokat neje távollétében egyedül szerette volna lenyelni, s a nő is hasonló terveket forralt agyában”,⁵⁵ „a legédebb meglepetés várt reá, mert a szekrény tele volt női öltönyökkel s piperékkel, mellyek mind reá látszottak lenni szabva. Hirtelen magára ölte egy ezüst öltönyt, hogy szinte tánczvigalomra mehessen”⁵⁶ stb. A magyar néphit és a népmese jellegzetes alakjainak hagyományos, illetve a nyelvújítás eredményeként létrejött megnevezései szinte hibrid módon keverednek a szövegben: „(a hősnő) keresztanyjához sietett, ki *büvész* nő volt, tanácsot kérni. Keresztanyja kis *tátosa* az udvarajtónál várta őt, s hátára vevén, egyszerre a *büvész* nőnél termett vele”.⁵⁷ Ugyanakkor Kürti Mihály, miközben a korabeli, kísérleti stádiumban lévő regény- és novellairodalom nyelvén írta le a háttérbe szorított, majd a bálban ruhája és szépsége révén nagy feltűnést keltő, ám cipőcskéjét elvesztő hősnő hányattatásait s végül sorsa diadalmas jobbra fordulását, a szóbeliségben elhangzó mese kommunikációs helyzetét megidézve a szöveg bevezetésében elhelyezett egy, az elbeszélés és az előadás kontextusára vonatkozó utalást (és értelmezést) is: „Hol vólt? hol nem vólt? meg nem mondom, elég azon kidólt, bedólt kemence vólt, a hol lyukas nem vólt, ott mindenütt jó vólt; pogácsát sütöttek benne, e' hol la! ez is evett belöle (:itt valakire mutat az elbeszélő).”⁵⁸ Erdélyi János ezt a kitéltet is megtartotta a kiadott szövegben.

52 1/354; 1/355.

53 Uo., 355–356.

54 Uo., 357.

55 Uo., 357.

56 Uo., 358.

57 Uo., 355, kiemelés – G. J.

58 Uo., 354.

Bartók Gábor meséi az utolsó kötetben, 1848-ban jelentek meg. Erdélyi nem módosított az egy évvel korábban, Kürti Mihály meséi esetében érvényesített szerkesztői eljárásán, s meglehetősen csekély változtatásokkal adta közre a Bartók Gábor lejegyezte szövegeket. E különbségek természetét az alábbiakban az *1 Monda. A' Pellikán madárról* című mese⁵⁹ példái illusztrálják. Helyesírás: a kéziratban használt, régiesebb írásmódot tükröző aposztrófok ('s, a' illetve birtokviszony kifejezésénél) a kiadott szövegben egyenesen eltűntek; a számok számjegyek helyett betűkkel vannak kiírva (*12, 20, 16 éves / tizenkét [...] husz [...] tizenhat éves*); különírás-egybeírás (*vissza vivé / visszavivé; zsámoly székre / zsámolyszékre; meg mondá / megmondá*); ö/e magánhangzók váltakozása (*nyergelék fel / nyergelék föl; felkölt / fölkelt; föllegbe / fellegbe*); központosítás (*mondaná meg, „miért sír egyik szeme mindig” / mondaná meg: miért sír egyik szeme mindig; E sípot meg őrizd! / E sípot megőrizd.*); szórendcsere: *körmeit kidugta / kidugta körmeit; A király fiát meg ismeré / A király megismeré fiát*. Előfordult emellett egy-egy szó betoldása a kiadott változatba (*El indult azoknak / Elindult tehát azoknak*), illetve egy-egy szó elhagyása a kiadott változathoz (*a' joszivü király ifju / a jó szívü ifju*). A legradikálisabb szerkesztői beavatkozás a következő két mondatpárban figyelhető meg: „a' két barát 17 évesé lett” / „a két barát tizenhét esztendőé ifjúvá lett”, illetve „Hogy mitől szólalt meg a' madár senki nem tudá. – Harmadik napon mikor a királyfi a' templom küszöbét átlépte [...]” / „Hogy mitől szólalt meg a madár harmadik nap, senki nem tudá. Ekkor a királyfi a templom küszöbét átlépvén, [...]” stb.

Akárcsak Kürti Mihály, Bartók Gábor is beillesztett a kéziratba egy, az elbeszélésből a feltételezett olvasóközönségnek szóló magyarázatot, amikor a lószerszám egy részének nevét magyarázta szinonimával zárójelben (egy olyan szíjról van szó, amely a ló hasa alatt rögzíti a hámot). Ezt az értelmező betoldást azonban Erdélyi elhagyta a közlésből: *A királyfi lovának hasalóját – (:lekötőjét:) megeresztette / A királyfi lovának hasalóját megeresztette.*

Ez az áttekintés nem túl látványos. A kollacionálás összességében azt tanúsítja, hogy a *Népdalok és mondák* szerkesztője, amikor az elvileg a szóbeliségből lejegyzett kéziratot meséket a nemzeti olvasóközönség számára nyilvánossá tette, minimális mértékben avatkozott be a hozzá eljuttatott meseszövegekbe. Erdélyi János a dalok szerkesztése során valóban összevont és kiegészített variánsokat, s ezeket a szövegalkító eljárásait láthatóvá is tette, amikor az első kötet szövegközlési gyakorlatát érintő kritikákra reagált. Ugyanakkor a mesék esetében nem így járt el. Meglehetősen visszafogottan avatkozott be a szövegekbe a kiadás során, sőt megtartotta a mese szóbeli előadására utaló metanarratív vagy deiktikus kitételeket is, ami nemhogy egykorú, hanem még a következő száz évben sem volt jellemző a meseszövegek kiadása során.

Összehasonlításképpen: tizenöt év múlva Arany László a kéziratban rendelkezésére álló szövegek szinte minden egyes sorát átírta, amikor azokat az *Eredeti népmesékben* (1862) megjelentette; változtatásai pedig (a helyesírási-központosítási természetű módo-

59 *A' Pellikán madárról*, MTAK RUI 8r 206/169, I. füzet, 1. sz. (1–8v); *A pelikán madárról* = *Népdalok és mondák*, III, szerk. ERDÉLYI János, Pest, Magyar Mihály, 1848, *Mondák*, 6. sz., 241–252.

sítások mellett) nagyon erőteljesen stilisztikai jellegűek voltak, emellett szövegrészeket törölt, illesztett be vagy helyezett át.⁶⁰ A kiadott szövegek forrását nem jelölte; az a körülmény, hogy édesanyja, Ercsey Julianna, és nővére, Arany Julianna kéziratos meséit használta, akkor derült ki, amikor a második világháború után előkerült kéziratos anyagot az 1960-as években Sáfrán Györgyi és Kovács Ágnes azonosítani tudták.⁶¹ Az 1880-as évek elején Gyulai Pál az Erdélyi-féle népköltési kiadványsorozat folytatásaképpen létrejött *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatszerkesztőjeként az ifjú Benedek Elekkel íratta át a Kríza János hagyatékában talált meséket, és adta ki anélkül, hogy az átírás tényéről bármiféle tájékoztatásnak érezte volna szükségét.⁶² Ugyanennek a reprezentatív sorozatnak utolsó kötetében, 1924-ben Sebestyén Gyula és Szendrey Zsigmond gondozásában látott napvilágot az eredetileg az Arany János-centenáriumra készült nagyszalontai folklórgyűjtés, amelyben a kéziratos meseszövegek átírása kiterjedt stilizációval, a szüzsé megváltoztatásával, a szereplők átnevezésével járt együtt, megint csak anélkül, hogy erre a körülményre a szerkesztők a kiadványban vagy másutt nyilvánosan utaltak volna.⁶³ Amint azt Kovács Ágnes, a *Magyar népmesekatalógus* főszerkesztője az 1960-as években jelezte,⁶⁴ minden 19. századi magyar mesegyűjteményről elmondható, hogy a kéziratban lejegyzett szövegeket a kiadás során a szerkesztők megváltoztatták. Ehhez hozzátehetjük, hogy nemcsak a magyar mesegyűjteményekről van szó, hiszen az európai modernitás legnagyobb hatású mesegyűjteménye (*Kinder- und Hausmärchen*), amelynek narrációs stílusa olyan erőteljesen kanonizálódott, hogy mára a népi mesemondás szinte egyetlen lehetséges, hiteles és evidens módjaként él a köztudatban, Wilhelm Grimm évtizedeken át tartó textualizációs eljárásainak eredményeként jött létre.⁶⁵

Erdélyi János tehát a népköltési gyűjtemény szerkesztése során eltérő szövegalakítási stratégiákat alakított ki a verses, illetve a prózai művekre vonatkozóan. Röviden: az előbbieken változtatott, ha felfogása szerint erre szükség volt, az utóbbiakon nem módosított. A forrásszövegekbe való szerkesztői be nem avatkozás (egyébként meg lehetőségen illuzórikus és a konkrét textológiai gyakorlattól oly gyakran eltávolodó) elvárását kialakító szaktudomány szempontjából visszatekintve Erdélyi mesekiadása tehát sokkal inkább megfelel a népköltési szövegkiadásra vonatkozó (utólagosan megfogalmazott) hitelesség-követelményeknek, mint a 19. századi mesegyűjtemények

60 GULYÁS Judit, „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?": A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában, Bp., Akadémiai, 2010 (Néprajzi Tanulmányok), 225–234.

61 DOMOKOS Mariann, GULYÁS Judit, *Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László Eredeti népmesék című művének kritikai kiadásáról = Ethno-lore XXVI*, szerk. BERTA Péter, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2009, 11–77.

62 OLOSZ Katalin, *Benedek Elek és a magyar néprajztudomány* = O. K., *Víz mentére elindultam: Tudománytörténeti, népismereti írások*, Marosvásárhely, Mentor, 2003, 60–70; GULYÁS Judit, *Hitelesség, hamisítás, textualizáció: A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita = A népköltészet terített asztalánál*, szerk. BENEDEK Katalin, Bp., MTA NKI, 2011, 25–46.

63 GULYÁS, „Mert ha irunk népdalt...”, i. m., 234–246.

64 KOVÁCS Ágnes, *Benedek Elek és a magyar népmesekutatás*, *Ethnographia*, 72(1961), 430–440.

65 NAGY Ilona, *A Grimm testvérek mesegyűjteményéről = Ethno-lore XXIV*, szerk. BERTA Péter, VARGYAS Gábor, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2007, 3–50.

zöme. Ugyanakkor, miután konstatáltuk tehát, hogy Erdélyi János *nem írta át* a mesei forrásszövegeket, számomra legalább ilyen érdekes és nyitott marad a kérdés, hogy miért nem tette ezt. Miért nem érezte szükségét ennek a mesék esetében? Holott a korszak gyakorlatából ez következett volna.

A szerkesztés

A *Népdalok és mondák* három kötete 33 mesét tartalmaz. Bár ez nem tűnik túl nagy számnak, a korpusz mégis nagyobb, mint a korábban kiadott magyar népmesék összesen. Ezt megelőzően, az 1820-as években Gaal György tett közzé 17 mesét, Mailáth János hatot – németül; a Muzáron, Élet és Literatúrában három mese jelent meg Szemere Krisztinától. A 19. század derekán tehát a magyar népmesekorpuszt az Erdélyi közölte szövegekkel együtt is mindössze 50–60, nyomtatásban megjelent mese képviselte. A *Népdalok és mondák* három kötetében a verses és a prózai szövegek közötti számbeli és terjedelmi különbség folyamatosan csökkent (az első kötetben 450 lapon 476 „dal” szerepelt, miközben a három elbeszélésre 15 lap jutott, a harmadik kötetben a prózanarratívák már majdnem a kiadvány felét tették ki). Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy ebben a népköltési gyűjteményben a mesék bemutatása másodlagos jelentőségű volt. Ez nemcsak a közölt szövegek számában vagy terjedelmében mutatkozott meg, hanem például abban is, hogy Erdélyi a „népdalok” osztályozására részletes kategorizációt dolgozott ki, míg a prózai szövegek a kötetek végén, külön fejezetben, azon belül látható rendező elv nélkül, monolit egységként kerültek nyomtatásba. A második kötetben közétett, mintegy 100 oldalnyi kísérőtanulmányában Erdélyi összesen kétszer tett egyáltalán említést a „mondák”-ról.

A kiadott verses és prózai szövegek közötti aránytalanság azonban nem Erdélyi János szelekciójának eredménye volt: ő a rendelkezésre álló anyagból dolgozott, amelyben a mesék valóban igen alulreprezentáltak voltak. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei szerint a beküldött kéziratok között a kezdetektől fogva csekély volt a prózai szövegek száma. Ennek ellensúlyozására több javaslat is született. Így 1845-ben a Társaság tagjai előbb döntést hoztak arról, hogy a „népmondáknak a megjelenendő gyűjteményben külön osztály adassék”, s ehhez kapcsolódóan „a mennyiben gyűjteményünk mondákban igen szegény, a rövid vázlatok fölvétele is elhatározottatott”.⁶⁶ Ez utóbbi kitétel arra utal, hogy – jobb híján – a mesék szűzségét kívánták rögzíteni. Úgy tűnik, ez esetben a népismeret, a dokumentációs célzatú szövegrögzítés szempontja felülkerekedett a népköltészet esztétikai értékeinek felmutatására irányuló törekvésen – vagy talán ez utóbbi szempont a mesék esetében nem is volt olyan fontos. Megfordítva ugyanis, meglehetősen nehéz elképzelni, hogy a beérkezett anyag szűkös volta miatt a dalok (hiszen voltak epikus jellegűek is a gyűjteményben) szűzségét foglalják össze vagy kivonatát adják közre.

66 T. ERDÉLYI, *A Magyar Népköltési Gyűjtemény...*, i. m., 64, DOMOKOS Mariann, *Jókai és a népmesék = Jókai & Jókai: Tanulmányok*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2012, 125–126.

A *Népdalok és mondák* első két kötetének megjelenése után az (arra érzékeny) olvasók is érzékelték, hogy a népköltési gyűjteményben közölt anyag túlnyomó többsége lírai műfajokhoz tartozik. Jókai Mór, aki később, 1856-ban *A magyar nép adomái* című kötetében maga is közzétett (elsősorban tréfás) meséket, a *Népdalok és mondák* lelkes ismertetésében adott hangot hiányérzetének: „csupán a mondák, és általában népköltészetünk prózai fele hagy némi kívánandót hátra: hol maradtak az annyira elterjedt és élénk mesék, a »borsszem Jankóról« – a »Szalonnavárról« – a »csalóka Péterről« – a »molnár királyról« és többek, miket köznépünknel minden gyermek ismer”.⁶⁷ 1847 nyarán pedig egy másik, a kérdés iránt fogékony olvasó, Henszlmann Imre tett javaslatot a Kisfaludy Társaság ülésén „az iránt, hogy a mesék gyűjtésében is fejtené ki a Társaság azon buzgóságát, mint a népdaloknál tette [...] az indítvány elfogadtatott, igérvén egyszersmind a tagok, hogy a népdalok szerkesztőjének, amennyiben a mesék gyűjtését előmozdithatják, e végett körülményes részletekkel szolgálandanak, s emlékeztetőül töredékeket ki fognak jegyezni számára”.⁶⁸

Az ülés résztvevőinek (Bajza József, Czuczor Gergely, Garay János, Lukács Móric, Nagy Ignác, Szalay László és Vörösmarty Mihály) e felajánlását Erdélyi részletesebben is ismertette, eszerint: „a tagok közül pedig néhányan ígéretet tőnek, hogy részint le fognak másolni avagy csak vázlatban is magok által ismert vagy hallott meséket, részint fel fognak jegyezni némely töredékeket, hogy mások által, kik talán jobban emlékeznének, kiegészíttessenek”.⁶⁹ Ez a mese *gyűjtési módjára* nézve igen tanulságos ajánlat említést sem tesz helyszíni gyűjtésről (vagyis arról a szövegrögzítési módról, amelyet a folklorisztika szaktudományá válásával utóbb hitelesnek tekint, amikor tehát a gyűjtő a „terepen”, az adatközlő szóbeli előadása során jegyzi le a szöveget). Itt az *emlékezés* és az *írásbeli megalkotás* (másolás, vázlat, töredék, kiegészítés) kategóriái és műveletei jelennek meg. Tulajdonképpen e pár sorban összegezve olvasható mindaz, amivel Erdélyi Jánosnak az első magyar nyelvű népköltési gyűjtemény összeállítása során meg kellett birkóznia az emlékezetből lejegyzett, ép, vázlatos vagy töredékes szövegek nyomtatásban való közreadása során.

Annak, hogy oly kevés, meséket tartalmazó kézirat jutott el Erdélyihez, legalább két oka lehetett: egy technikai és egy szemléletbeli. A hírlapokban megjelent gyűjtési felhívásokra reagáló, zömében vidéki értelmiség képviselői számára valószínűleg sokkal egyszerűbb volt rövidebb verses alkotásokat felidézni és lejegyezni, mint hosszabb terjedelmű prózaszövegeket, különösen mivel a dalok esetében a közköltészethez sorolható kéziratok dalgyűjteményekből is meríteni tudtak, míg a kéziratok meselejegyzések meglehetősen ritkák voltak a 18–19. század fordulóján. Ráadásul a dalok ismerete nem kíván meg olyan speciális tudást, mint a tündérmesék előadása, ami a szóbeliségben általában specialistákhoz kötődik, elsajátításuk hosszabb tanulási folyamat eredménye, előadásuk pedig különleges narratív és dramatikus készséget igényel. Emellett a

67 DOMOKOS, *Jókai és a népmesék...*, i. m., 127.

68 ERDÉLYI János, [*Julius 31-dikén...*] = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 356. (A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvéből.)

69 ERDÉLYI János, [*Julius 31-dikén...*] = *Uo.*, 245. (A Magyar Szépirodalmi Szemlében megjelent szöveg.)

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

korabeli technikai lehetőségek mellett egy akár órákon át tartó tündérmese előadásának lejegyzése igen komoly kihívást jelentett; a jóval később megfogalmazott betű-, illetve hang szerinti hűségű, az előadással egyidejű lejegyzés pedig tulajdonképpen kivitelezhetetlen volt. Ahhoz pedig, hogy terjedelmes meseszövegeket fáradságos munkával lejegyezzenek, valamiféle motiváció szükséges, például annak tudata, hogy ezek a szövegek értékesek, s így lejegyzésük is értelmes tevékenység. Arról, hogy a társas életben egyébként is fontos szerepet játszó daloknak milyen jelentőségük lehet a nép, majd a nemzeti közösség szellemének-lelkének-karakterének megismerésében, s hogy milyen poétikai-esztétikai nyereséget jelentenek a hazai szépirodalom számára, már értesülhettek a téma iránt érdeklődő korabeli olvasók. Maga a népdal is irodalmi műfajként volt ismert jó ideje, ám a meséhez önmagán túlmutató jelentőséget először Henszlmann Imre társított 1847-ben megjelent tanulmányában, a műfaj ilyen jellegű értékelése, értelmezése viszont korábban ismeretlen volt a magyar kultúrában. Ezt a helyzetet visszatekintésében érzékletesen foglalta össze Gyulai Pál:

a közönség pedig nem azért vett könyvet, hogy azt olvassa belőle, mit otthon a szolgálók és gyermekek csevegnek [...] [Erdélyi] Maga nem gyűjthetvén, gyűjtői inkább csak a dalok iránt érdeklődtek, mert a népdalokat a középrend is énekli nálunk, kivált mióta nemzeti zenénk visszanyerte régi jogát, ellenben a népmeséket a csak kissé művelt ember is megveti. A gyűjtők, úgy látszik sem szeretetből, sem tudományos érdekből gyűjtöttek s inkább csak azért küldöttek be egy párt, hogy abból is küldjenek valamit.⁷⁰

Szerkesztői gyakorlata alapján Erdélyi János mediátori szerepet töltött be. Szóbeliségben és a kéziratos írásbeliség közegében létező szövegeket helyezte át a nyomtatott írásbeliségbe, a nemzeti nyilvánosság elé tárva, rögzítve és egyben kodifikálva is azokat.⁷¹ Egy ilyen mediális váltás során a szövegek szükségszerűen változnak, éppen a két médium eltérő természete miatt, hiszen a szóbeliségben létező szöveg elveszíti performatív aspektusát és az előadás kontextusát, és nyílt szövegből zárt szöveggé alakul át. Erdélyinek pedig hazai előzmények nélkül kellett kialakítania a népköltési szövegek közlés modelljét egy rendkívül heterogén kéziratos korpusz alapján.⁷²

Ennek során Erdélyi a legkülönbözőbb forrásból származó szövegeket a maga kialakította műfaji kategóriákhoz rendelte, egy-egy daltípus szövegváltozataiból ő állított össze, deklaráltan, végleges és teljes szöveget, ezenkívül pedig felvett egy *Íróktul* feje-

70 GYULAI Pál, *Eredeti népmesék: Összegyűjtötte Arany László*, Budapesti Szemle, 1(1862)/15, 386–392. (Irodalmi Szemle.)

71 GABORJÁK Ádám, *Nyomatás, tér, lezárás?: Paratextualitás és mediatisáltság Erdélyi János népdalgyűjteménye kapcsán = A látható könyv: Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből*, szerk. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2006 (klasszikus – magyar – irodalom – történet: Tanulmányok, 2), 277–316.

72 Arról, hogy e szövegek közlési modellnek és a mögötte rejlő népköltészet-felfogásnak milyen alternatívái léteztek volna a korban, lásd GÖNCZY Monika tanulmányait: *Variációk egy témára...*, i. m.; *Uő, Örült beszéd – de van benne rendszer (?): Kelecsényi József magyar mitológiája = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, VADERNA Gábor, Bp., rec.iti, 2009, 288–297.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

zetet is, amelyben folklorizálódott, vagyis közszájon forgó, ám beazonosítható szerzővel rendelkező irodalmi alkotásokat szerepeltetett, vagyis láthatóvá tette a szóbeliség és az írásbeliség közötti átmeneteket, átjárásokat, kapcsolatokat is. Az írásbeliség közegeiben ez a népköltési gyűjtemény a szóbeli kommunikáció folyamából irodalmi műfajokként értelmezhető zárt szövegeket emelt ki és helyezett át nyomtatásba, javarészt elhagyva azt a kontextust (és az arra való utalást), amelyben azok eredetileg elhangzottak. Azután, mivel a kortársak érzékelték, hogy a népköltési alkotásnak nincsen azonosítható szerzője, s előadásról előadásra változik, tehát nincs szövegazonosság, ezért a szerkesztés és kiadás során ugyanúgy egy újabb változatot hozhatott létre a szerkesztő, mintha maga is egy újabb kompetens előadó lett volna.⁷³ Végül, e felfogás szerint alapjában véve egy népköltési alkotás esetében nem az volt a fontos, hogy írásbeli vagy szóbeli-e az *eredete*, hanem a *funkciója, használata*: az, hogy folyamatosan hagyományozódó és több közösségben is ismert legyen. E tekintetben a *Népdalok és mondák* anyaga sokkal vegyesebb (más szemszögből nézve: gazdagabb), mint azok a későbbi népköltési gyűjtemények, ahol a hitelesség záloga a – lehetőség szerint az írásbeli hatásoktól érintetlen – magyar földműves adatközlő repertoárjának megtalálása és bemutatása volt.

Erdélyi János meseértelmezései

Erdélyi János meseértelmezéséről meglehetősen nehéz képet alkotni, mert, ahogyan már említettem, nem különösebben reflektált a mese műfajára. A *Népdalok és mondák*hoz például százoldalas értekezést írt a népdalokról; a *Magyar közmondások könyvé*hez 25 oldalas tanulmányt csatolt a közmondások történetéről, jelentőségéről és értelmezéséről, amikor pedig 1855-ben kiadta a *Magyar népmeséket*, kétoldalnyi előszót írt hozzá: előbb megerősítette, hogy a kötet a *Népdalok és mondákkal* megkezdett sorozat része, majd megjelölte a szövegek forrását, végül az illusztrációkról szólt.

Az alábbiakban olyan szövegrészeket következik a kiadott életműből, amelyekben Erdélyi, ha röviden is, ám többé-kevésbé közvetlenül fejtette ki véleményét a meséről. Ezeket a megnyilatkozásokat nem kapcsolom össze egy koncepció részeként (bár ezt más olvasó nyilván megteheti), mert különböző időpontokban, kontextusban és argumentációk részeként jöttek létre – szempontunkból töredékek.

1844-ben az *Életképek* bírálatában, Tárkányi Béla *A szép Julcsa* című „népregéje” kapcsán írta Erdélyi:

Mielőtt elmondanám, mit tartok e műről, legyen szabad óhajtásomat kifejezni a népmondák ügyében: bár összeszedetnének mindazon regék, melyek a nép közt vándorolnak, mint egy-egy elszakadt fellegetdarab a levegőben, mely utoljára, ha többel nem csatlakozhatik, párává foszlik, vagy eltűnik, mint »víz a vízben«. Nekünk magyaroknak

73 Ennek Erdélyinél megfigyelhető módszertanáról bővebben: Csörsz, *A Népdalok és mondák...*, i. m., 622–628.

nincsenek nemzeti hagyományaink, legalább vajmi kevesek! De vannak mindenütt a nép közt, melynek a csodás iránti előszeretet természete, többen több mondák, persze alak és költői kerekdedség nélkül, de mindenesetre adatok a nép fantáziájának ismeretéhez. Nem a magyar költő volna első, ha ezeket megtoldva, szabadsága szerint kiszépitve, feldolgozva, s egészben adná nemzetének, mint kész művet. Ha salak és mindenféle kövek közül az aranyat ki tudjuk izzasztani, hogy forgó pénz legyen belőle, nem lehetne-e ekként, purgatórium útján forgandóvá tenni, költői alakba öltöztetve a nép hagyományait, s ezúton is gazdagítani maradandó kincsünk, az irodalom tárházát? sőt igen! Minden valódi népmondában rejtezik valami nagy igazság, mint ezt a mitológia magyarázóik eléggé bebizonyítják, mely azt filozófiává teszi.⁷⁴

Tárkányi verse egy hiedelemese alapján készült. A *halott völgevény* vagy *Lenore-típus*⁷⁵ szüzséje arról szól, hogy a hősnő megismerkedik a fonóban egy ifjúval, akiről kideríti, hogy visszajáró halott; az ifjú, hogy titkát el ne árulja a lány, szerettei halálával zsarolja, s aztán valóban meg is hal mindenki a lány családjából, s legvégül ő maga is. A folklorisztikai klasszifikáció ezt mesének tekinti, de a típus inkább hátareset hiedelemmonda és tündérmese között; már Arany László is külön tárgyalta mesetanulmányában.⁷⁶ Amikor tehát egy ilyen szöveg kapcsán írt Erdélyi „népmondák”-ról és „regék”-ről, egyszerre utalhatott a mesére és a mondára is. A csodát a szereplők és a cselekmény szintjén felléptető hagyományos elbeszéléseknek Erdélyi szerint kettős érdekük van: egyrészt forrásként szolgálnak a népi fantázia megismeréséhez, másrészt pedig forrásként és tárgyként szolgálnak a szépirodalom számára. A „nyersanyag feldolgozása” az egyik legtipikusabb korabeli képzet a népköltészet és az irodalom hierarchikus viszonyáról.⁷⁷ Az etnográfiai/néplélektani és az esztétikai felhasználás mellett itt nem esik szó arról, hogy e szövegeknek önértékük is lehet.

A nemzeti hagyományokra való utalás mögött ugyanakkor egy olyan felfogás húzódhat meg, amely szerint a dominánsan szóbeli kultúra említett elbeszéléstípusai, melyek az emlékezetre támaszkodó előadásokban aktualizálódnak, *per definitionem* közösségiek és hagyományosak,⁷⁸ ebből fakadóan pedig olyan legitimációs erejük van, amely lehetővé teszi, hogy az emlékezetközösség kiterjesztése révén a nemzeti közösség identitásának formálásában szerepet játsszanak.⁷⁹ A narratív fikció erejéről és

74 ERDÉLYI János, *Magyar Életképek* = E. J., *Irodalmi, színházi, közéleti írások...*, i. m., 31.

75 Típuszám: ATU 365 (*The Dead Bridegroom Carries off His Bride*), MNK 365 (*A halott völgevény*); KOVÁCS Ágnes, KRÍZA Ildikó, *Halott völgevény* = *Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1979, II, 449–450.

76 ARANY László, *Magyar népmeséinkről*, Budapesti Szemle, 8(1867)/5 [Uj folyam, XXV. füzet], 44–45.

77 MILBACHER Róbert, „...Földben állasz mély gyökökkel...”: *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkultúrációs metódusa és póriás hagyományának vázlata*, Bp., Osiris, 2000 (Doktori Mestermunkák), 48–50.

78 A szóbeli kultúrákban a szövegek nem tárgyiasulnak, az emlékezetre támaszkodó előadásokban aktualizálódnak, így csak azok maradhatnak fenn egy ideig, amelyek használatban vannak, és bármely egyéni kreatív-innovatív megnyilvánulás csak akkor létezhet, ha a közösség azt elfogadja, melynek jele, hogy tagjai hajlandók reprodukálni azt.

79 Erdélyinek ezt a nép körében ismert regék és mondák összegyűjtésére és „kiszépitett” irodalmi feldolgozására vonatkozó érvelését érdemes együtt olvasni Tompa Mihály két év múlva, 1846-ban megjelent,

hatásáról tanúskodik Erdélyinek a *Történeteink költőisége* címmel 1844-ben megjelent rövid írása is:

Száraz, szívósságát s életfrissességét elvesztett adat mind az, mit történeteinkből a költő általvehet, s a legragyogóbb phantasia is csak kevésbé fog velök boldogulni, legalább nem biztos boldogulása, mert nincsenek felbalzsamozva a népies izlés keneteivel, nincsenek körül zománcozva a költőiség fénye és ködével, nincsenek hitelesítve krónikailag, pedig ez kellene, amint hogy a régiek mesetana, s az éjszaki mythologia is bizonyítják, hogy a történetek, némi szürkületi félhomályban szokták elérni a költői nagyságot, épen úgy, mint a szem tárgyai nagyobbak a reggeli ködben, mint a déli napnál.

Ha már a magyar történetek könyveinkből a nép közé is kimehettek volna, hagyományképen szállván ajakról-ajakra, oly egészséges szint, zamatot nyertek volna, mint mezőn, falun a városi ember nyaratszaka, s így feldolgozásuk drama- vagy epossá sokkal könnyebben menne, sokkal könnyebben hatna be a nemzetbe [...].⁸⁰

1845-ben Vörösmarty eposzairól írott nevezetes kritikájában a *Tündérvölgy* kapcsán írta Erdélyi az alábbi sorokat:

Még Zalán futásának bírálatában tevők azon észrevételt, hogy költőnk kiválólag szerencsés a tündéri mesék feldolgozása körül, s most újra megjegyezzük ezt annyival inkább, mert – mint phantasiájának természetéből szükségkép kellett következni – egész költeménye van ez országból, melynek, mint maga írja, egen földön nincs határa. A csudás, természetfölötti mesék a népre, vagy jobban: oda emlékeztetnek, honnan minden nép és műveltség származott, keletre. [...] a népi mondaköltészet [...] tagadhatlanul keletről árasztá el, mint maguk a népek, Európát, s költőnknek mintául szolgált *Tündérvölgy* szerzésében. [...] A keleti költészet alapveléből [!] indulva, meg tudjuk mondani, mennyi kívánható a mondaféle vagy tündéri költészetből, amennyiben tőle nem kívánjuk mindazt, mit a legfőbb (európai) költészetben általánosán. Megengedünk ugyanis lazább viszonyt gondolat és tett között, s adunk eszközökül minden megmozdulható erőt, mik a költő agyából kitelnek; felszabadítjuk a gépek egész műteremét használatra, sőt megajándékozuk figyelmünk egész készségével, és ha nem kaphatunk benne szoros egyéniséget, örömmel vesszük az egyéniségnek, úgy szólván hasonszenvileg dilulált adagát, – raras nantes in gurgite vasto – csakhogy aztán főstései, képzelmeinek nagysága által meglepve mulattasson, érdekeljen vagy borzasszon akár velőnk rázkódtatásáig. Senki sem fogja tagadni, hogy épen e neme a költészetnek az, mely szerzőnk geniusával legjobban megegyez, melyre ő születve van; vagy ha nem, legalább ez a nem az, melyben tevő ifjúkori első studiumait, hihetőleg az arab regék, az Ezer egy éjszaka szenvedélyes olvasása, vagy ezekkel mélyebb megbarátkozás által.⁸¹

kritikai és közönségsikert aratott kötetének (*Népregék, népmondák*) szövegeivel, a forráskezelés és a kötetkoncepció felől.

80 ERDÉLYI János, *Történeteink költőisége* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 220.

81 ERDÉLYI, *Vörösmarty Mihály minden munkái...*, i. m., 71–73.

Az a gondolat, hogy a tündérmesék keleti eredetűek, felbukkant már Szalay Lászlónak Mailáth János meséiről 1830-ban közzétett bírálatában. Szalay érvelése szerint ezek a csodás elbeszélések a keresztes háborúk közvetítésével juthattak el Nyugat-Európába, s ennek a kiterjedt irodalmi hagyománynak honosításában jutott kezdeményező szerep Mailáthnak.⁸² Bár az *Ezeregyéjszaka* nevezetes és népszerű, Galland-féle francia fordítása 1704-ig váratott magára, ám közismert, hogy a német kiadás alapján készült magyar *Ezeregyéjszaka*-fordításban Vörösmarty is – bár nem teljesen tisztázott módon és mértékben – szerepet játszott.⁸³ Az *Ezeregyéjszaka* mint hivatkozási pont megjelent egyébként 1847-ben Erdélyi János és Henszlmann Imre közösen írott tanulmánya, az *Egyéni és eszményi* utolsó részében is:

Nálunk az esztétika mindeddig nagy parlagság [...]. Ily elhagyatottságban, ily készíttelen mezőn lépni föl nálunk egészen új tudománnyal, igaz, nem kis vakmerőség. E részben a mi tanítmányaink, meglehet, oly sorsúak, mint az Ezeregyéjszakai mesében „Ahmed királyfi” története, ki testvéreivel messze nyilazásban versenyezvén, oly messze lőtte nyilát, hogy elveszett. Igen, de azt egy tündér leány vitte el, hogy maga után edesgethesse a nyilát kereső királyfit, s elnyerhesse vele a veszteni látszóval a legszebb jutalmat, az ő tündéri szerelmét. Így e tudománynak van jövődjöje, ha tán nincs is jelene, minek oka egyedül abban fekszik, mert az egész esztétikának [általában a tudománynak – Szerk.] nincs.⁸⁴

A magyar népdalköltészet keleti jellegére és motívumaira Erdélyi a *Népdalok és mondákban* közzétett tanulmányában részletesebben is kitért;⁸⁵ később pedig – a *Népköltészet és kelmeiség* című dolgozatában – ezt a keleti jelleget annyira erőteljesnek találta, hogy éppen ennek ellensúlyozására ajánlotta az észak-európai (skandináv) népköltészet tanulmányozását.⁸⁶ Egy kéziratban maradt (talán az 1850-es évekből származó) feljegyzése szerint a magyar mesékben Henszlmann nyomán keleti örökségnek vélte a testen kívül elrejtett erő motívumát.⁸⁷

82 „Nálunk Majláth, eddigelé egyetlen együnk e’ nemben, mindenek előtt azon volt, hogy a’ mythus’ machineriáját nemzeti világ’ hegyébe állítsa; ’s így figyelmének szükségkép a’ néppoesis felé kelle fordulnia” – írta Szalay. GULYÁS Judit, „...úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a’ Galériákban a’ Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai”: *A Muzáron, Élet és Literatúra meseközlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833) = Teremtés: Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*, szerk. EKLER Andrea, MIKOS Éva, VARGYAS Gábor, Bp.–Pécs, L’ Harmattan, 2006, 539.

83 BRISITS Frigyes, *Vörösmarty és az Ezeregyéjszaka*, ItK, 43(1933), 59–74.

84 ERDÉLYI János, *Egyéni és eszményi*, VII. rész = ERDÉLYI János, *Filozófiai és esztétikai írások...*, i. m., 592–593. T. Erdélyi Ilona szerint a szóban forgó szöveg hely szerzője Erdélyi volt és nem Henszlmann. *Uo.*, 1006. Korompay H. János szerint Henszlmann és Erdélyi szoros együttműködése miatt utólag nehezen meghatározható és elkülöníthető a tanulmány részeinek kizárólagos szerzősége, bár végkövetkeztetése szerint a VII. fejezet inkább Erdélyihez társítható. KOROMPAY H. János, *A „jellemzetes” irodalom jegyében: Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Bp., Akadémiai–Universitas, 1998 (Irodalomtudomány és Kritika), 265–287.

85 ERDÉLYI, *A magyar népdalok...*, i. m., 133–136.

86 ERDÉLYI János, *Népköltészet és kelmeiség* = *Uo.*, 197–199.

87 ERDÉLYI János, *Jegyzetek a magyarság szelleméhez* = *Uo.*, 84. A feljegyzés végére Erdélyi odairta a forrást: „Szépirodalmi Szemle II. félév. 121. lap”. A gondolat tehát Henszlmann mesetanulmányából származik,

A *Népdalok és mondák* első két kötetének megjelenése után, 1847 nyarán a Kisfaludy Társaság ülésén Henszlmann Imre olvasta fel *A népmese Magyarországon* című értekezését, amelyet azután az év végéig folytatásokban, mintegy száz lapon közölt le az Erdélyi (Toldy és Henszlmann) szerkesztette Magyar Szépirodalmi Szemle. Henszlmann az addig kiadott magyarországi szlovák, román és magyar népmeséket, mintegy 70 szöveget ismertetett részletesen. A nyugat-európai szakirodalom felhasználásával készült összehasonlító elemzése mellett olyan szimbolikus (szoláris) mitológiai értelmezést adott, amely a meséhez önmagán túlmutató jelentést társított és a trivialitások közül kiemelve kutatás tárgyává tette. Ezen értelmezés szerint az etnikus specifikumot vagy nemzeti karaktert a tréfás és (didaktikus) állatmesék tükrözik, míg a „köztulajdonú” (minden nép mesekincsében jelenlévő) szimbolikus/jelvi mesék (vagyis a tündérmesék) a napistennek a természeti erőkkel való küzdelmét elbeszélő mítoszokból származnak.⁸⁸ Erdélyitől nem volt idegen ez a felfogás, hiszen, mint láthattuk, még 1844-ben, Tárkányi népregéje kapcsán írt így: „Minden valódi népmondában rejtezik valami nagy igazság, mint ezt a mitológia magyarázói eléggé bebizonyítják, mely azt filozófiává teszi”.⁸⁹ 1847-ben pedig Jókai egy novelláját bírálva jegyezte meg éppen a Szépirodalmi Szemleiben (miután Henszlmann tanulmányának első fejezetei már megjelentek): „Ő értette a természet titkaiból a physica subterraneát, s bizonyos, hogy a mesei csudás, bűvös lények mindíg a természeti erők megtestesítései.”⁹⁰

Egyébként a kritikai hetilap a népköltészet értelmezését fontos feladatának tekintette: „a Szépirodalmi Szemle írói [...] a magyar népköltészet [...] mind verses, mind prózai részét kimerítő kritikákkal magyarázzák” – írta szerkesztői önértelmezés gyanánt Erdélyi az első (és utolsó) évfolyam vége felé közeledve *Valami a romanticizmusról* című polemikus cikkében.⁹¹ Így a Szemle egyebek mellett közölte Jacob Grimm, „a középkori mese- és hitregevilág mély ismerőjének” Basile 17. századi nápolyi mesegyűjteményéről szóló értékelését,⁹² és hosszasan ismertette Asbjørnsen és Moe norvég népmesegyűjteményének német kiadását is.⁹³

Henszlmann mesetanulmányát Erdélyi a kezdetektől figyelemmel kísérte, és igen elismerő véleménnyel volt róla. Már a Kisfaludy Társaság üléséről tudósítva „sok olva-

ő tárgyalta a *Sáhnámét* így: „Találjuk mégis, hogy az erő szerintünk van meg Rostem és Suhrab keleti meséiben, hol az első egy hegyi manónak adja át fölös erejét őrizni, kitől vén korában visszaveszi. Nem állna-e e szerint sejtésünk, hogy a magyarok keletről bevándorolva magokkal hozták és mesékben alkalmazták a formát, melyben az erő nálunk megjelenik.”

88 GULYÁS Judit, *A magyar mesekutatás kezdetei: Henszlmann Imre komparatív-tipológiai és szimbolikus-mitológiai mesetanulmányának koncepciója = Ethno-lore XXX*, szerk. MAGYAR Zoltán, ISPÁN Ágota Lídia, SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., MTA BTK NI, 2013, 37–68.

89 ERDÉLYI János, *Magyar Életképek = E. J., Irodalmi, színházi, közéleti írások...*, i. m., 31.

90 ERDÉLYI János, *Unio, Zsebkönyv 1848-ra = Uo.*, 146.

91 ERDÉLYI János, *Valami a romanticizmusról = ERDÉLYI János, Filozófiai és esztétikai írások...*, i. m., 599.

92 *Értesítő – külföldi szépirodalom*, Magyar Szépirodalmi Szemle, 1(1847)/3 (jan. 17.), 47–48.

93 *Norvég népmesék (Norwegische Volksmärchen gesammelt von P. Asbjørnsen und Jürgen Moe, deutsch von Friedrich Brestmann, előszóval Tieck Lajostól, két kötet, Berlin, Simionnál, 1847)*, Magyar Szépirodalmi Szemle, 1(1847)/15 (ápr. 11.), 233–237.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

sásra és combinatióra mutató értekezés”-nek⁹⁴ nevezte a dolgozatot. 1851-ben a *Magyar közmondások könyve* előszavában méltatta Henszlmann tanulmányát:

Mert vajha ne maradna e könyv, mint maradt a „Népdalok és mondák” három kötete kritikai szó s bírálat nélkül mind a mai napig. Azt kellene hinnem: magamnak gyűjtök, magyarázok, ha kritikánk hanyagságában okot nem lennék. Azonban ez még szomorítóbb; holott kölcsönös felvilágosítások mi szép fejlődésbe hozhaták vala 1846 óta az irodalom e nemét, mely nekünk igen új és örökleg megifjuló; önismei s esztetikai tekintetben gyümölcsözőbb minden európai nép- és széptanoknál. Tisztelettel veszem ki Henszlmann Imrét, ki a népmeséket összehasonlító kritikával kísérte, méltatta s a tudomány világába felavatta.⁹⁵

Ugyancsak 1851-ben, Gottlieb Stier mesefordításai⁹⁶ kapcsán nyilatkozott pozitívan Henszlmann munkájáról:

Különösen a mesék fordítóját emlékeztetjük Henszlmann mély felfogású és széles körű vizsgálataira a Szépirodalmi Szemlében, összevetvén szláv oláh, magyar, sőt arab s egyéb népi meséket is, hol egyiknek mint másoknak érdeme, hátránya, eredetisége s rokonsága kitüntetvük, hol a keresztyén kor meséi, mainál szokottabb terjedelemben, a régi pogány sőt az ősi mítoszokkal is viszonyba tételnek, magyarázatnak. Azokhoz, mit Stier „Anmerkungen” cím alatt közöl gyűjteménye végén, nemcsak adatul fognak szolgálni e magyarázatok, hanem vezérnézetekül is.⁹⁷

A Henszlmann Imre mesetanulmányára vonatkozó értékeléséből összességében az tűnik ki, hogy Erdélyi számára Henszlmann meseértelmezése nemcsak elfogadható, hanem egyenesen irányadó volt, így ezekből a megnyilatkozásaiból áttételesen következtethetünk arra, milyen álláspontot alakíthatott ki a népmesék kulturális jelentőségéről. Ha figyelembe vesszük, milyen inspiráló kölcsönhatás és együttműködés volt megfigyelhető az 1840-es években Erdélyi és Henszlmann között esztetikai és irodalomkritikai kérdések terén,⁹⁸ akkor úgy is fogalmazhatnánk: 1847-ben a népdalokról, illetve a „mondák”-ról végső soron két azonos terjedelmű és mélységű értelmezés látott napvilágot, amelyeket akár egymás felől is lehetne szemlélni és olvasni.

A (tündér)mesék, a korabeli néphit és az egykori feltételezett pogány mitológia lehetséges kapcsolatára Erdélyi több ízben utalt. *Népdalköltészetünkről* című tanulmányában (1847) a mesék úgy jelennek meg, mint a hiedelemvilág (képzetek és természet-

94 ERDÉLYI János, [Julius 31-dikén] = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 244.

95 ERDÉLYI János, *Előszó = Magyar közmondások könyve*, A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk. és kiad. ERDÉLYI János, Pest, Kozma Vazul, 1851, IV. – 1847-ben naprakész tanulmányában Henszlmann ugyanis a *Népdalok és mondák* addig megjelent két kötetének meseanyagát is elemezte.

96 *Ungarische Sagen und Märchen*, aus der Erdélyischen Sammlung übersetzt von G. STIER, Berlin, Ferd. Dümmler's Buchhandlung, 1850.

97 ERDÉLYI, *Népköltészetünk a külföldön...*, i. m., 252.

98 KOROMPAY H., i. m., 95–287.

feletti lények) megismerésének forrásai, melyek tanulmányozása a szinte élőlényként megjelenített „nép” világképének feltárásához vezethet el:

Ami ezek után az emberfölötti lényekről és eszmékről következnek, minő a szellemek, tündérek, boszorkányok, lidércek, átalakulás hite vagy babonája, nem itt fordul elő, hanem az ugynevezett mesékben vagy népregék- s mondákban. Ha ezekből is gyűlni fog elég, akkor talán ki fogjuk szemelhetni az előítéletek, vakhit egész sorozatát, melyek annyiban épületesek, s méltók a figyelemre, mennyiben mutatják a nép esze járását, költői színezetét, s egyszersmind kimutatják a kört és határt, meddig bírja meg szárnyalással elméje a képzelet és gondolatvilágot.⁹⁹

Az 1854–1855-ben írott *Esztétikai előtanulmányok*ban Erdélyi a művészetté váló eszme és a műalak viszonyai közül a kezdet szerepét vizsgálva egyebek mellett a mítosz és a mese közötti genetikus kapcsolat feltételezésén alapuló korabeli mitológiai rekonstrukciókat hozta fel példaként a kezdet jelentőségének eltúlzott értékelését illusztrálva:

[...] lehet-e csak képzelni is, nem hogy adatok után bebizonyítani, hogy a legelső műveltség vallás vagy művészetben azonnal megütötte volna a tökély mértékét? Előbb ugyan emlékeztetni kell az olvasót bizonyos elméletekre, miknél fogva egy felekezet oly meggyőződésben él, hogy művészet, vallás és bölcsészet a legelső korban már a tökély fokán jelentek volna meg. [...] Így tartják a nyelvet valamely közvetlen kijelentésnek, így végre a mitológok a mese, mondaféle ereklyéket oly maradványokul, melye [!] fennúszkálnak még az emlékezet folyamán, s tanulságot tesznek az emberi elmének elhomályosodott tudalma felől egy világos, észí, babonától ment világnézet megbukta után. E felfogással veszi kezébe a hitregészet fonalát, többek között, Ipolyi Arnold is, ahonnan induló pontja már téves, megállhatlan.¹⁰⁰

Itt Erdélyi természetesen a *Magyar mythológiára*, Ipolyi frissen megjelent monumentális munkájára utalt, s talán azt a devolúciós elvet¹⁰¹ bírálta, amely a folklór tanulmányozásában is oly meghatározó szerepet töltött be, s amely szerint a tökéletes esztétikai értékkel és szerkezeti egységgel bíró kulturális elemek az idők folyamán, a hagyományozódás, a kulturális gyakorlat és az emlékezet dinamikája, alakító ereje miatt szét-töredezték, deformálódtak, s a mindenkori jelenben csupán nyomokban lelhetők fel.

Ipolyit (aki egyébként mitológiája elkészítéséhez gyűjtőhálózata segítségével hatalmas kéziratos mesegyűjteményt hozott létre,¹⁰² s az Erdélyi szerkesztette *Magyar népmesékről* is alapos recenziót írt¹⁰³) és munkáját, valamint a népmesék kiadásának

99 ERDÉLYI János, *Népdalköltészetünkről* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 144.

100 ERDÉLYI János, *Esztétikai előtanulmányok* = E. J., *Filozófiai és esztétikai írások...*, i. m., 649.

101 ALAN DUNDES, *The Devolutionary Premise in Folklore Theory* = A. D., *Analytic Essays in Folklore*, The Hague–Paris–New York, Mouton Publishers, 1975, 17–27.

102 IPOLYI ARNOLD, *Tengeri kisasszony: Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*, közreadja, s. a. r., szerk. BENEDEK Katalin, Bp., Balassi, 2006 (Magyar Népköltészet Tára, 6).

103 IPOLYI ARNOLD, *Erdélyi János: Magyar népmesék*, Magyar Sajtó, 1855. okt. 7.

jelentőségét, jóllehet teljesen más kontextusban, egy későbbi feljegyzésében is összekapcsolta Erdélyi János. A sárospataki kollégium professzoraként került konfliktusba tanártársával, Csoma Mihállyal.¹⁰⁴ A több éven át húzódó becsületsértési ügyben Erdélyi volt a sértett fél, akit Csoma a vidéki tanintézmény, kisváros, sőt a kistérség értelmiségi mikroközösségében éveken át nyilvánosan gúnyos megjegyzésekkel illetett, kitérve öltözködésére, irodalmi és tudományos munkásságára egyaránt.¹⁰⁵ Erdélyi 1860-ban az ügy kivizsgálására Sárospatakra érkezett egyházkerületi küldöttséghez intézett felterjesztésében 23 oldalon foglalta össze a maga tapasztalatai és tanúk állításai alapján Csoma Mihály sértő megnyilvánulásait, majd reagált is azokra. Ennek során idézett egy diákjaiktól négy évvel korábban felvett tanúvallomást, mely szerint „ha valamelyikünk [...] Erdélyi Jánostól [...] akart felolvasni (T. Csoma ur) félbeszakította kicsinylő kifejezéssel: »hadd el, tudom, ki csinálta, ugye, az a sárga bluzos ur; nem költemény az olyan, a mit cérnával mérnek; nem tud ő egyebet, csak szolgálóknak meséket írni; azzal terjeszti az irodalmat, s mégis tudós társasági tagk»”.¹⁰⁶ Erdélyi válasza a következő volt:

T. Csoma ur, a magyar irodalom tanára, egy irodalmi ágat említ: meséket. Igen, én, körülbelül első foglalkoztam tüzetesen írónk közt a magyar népirodalommal. Talán jól, talán rosszul, de mondták némelyek, hogy hasznos dolgot miveltem, s becsülettel. T. Csoma Mihály ur, ellenkezőleg, szolgálóknak szánja, többek közt, a meséket, és a M. T. Akadémiát rója, hogy engem mégis taggá választott. – E helyen T. Csoma urnak lehető komoly arcot kelle csinálni, mert egy lélekzettel szolgálók irodalmáról és Akademiáról beszélni nem kis feladat. Hanem elmaradt egy fontos tudnivaló, és pedig az, hogy a népirodalom tanulmányozása az újabb kor művelődésében lényeges adalék. Hesiod Theogoniái, az Ezer egy éjszaka regéi, a skandináv mithószok, közelebb a finn népek mondái, meséi, hagyományai, a szerb dalok, oláh Bakala (mesegyűjtemény)¹⁰⁷ a szláv jelvi mesék, ezek között és után végre a magyar népi elemek is kitűnő figyelemre s méltatásra találtak, s a mi nem volt szégyen Schott Vilmosnak¹⁰⁸ az oláh, Grimm Vincének és Jakabnak a német, Lönnrot Ilyésnek a finn népi hagyományok közül: az, T. Csoma ur engedelmével legyen mondva, szégyen Erdélyi Jánosnak a magyarokéi közül; és még annál nagyobb szégyen a M. T. Akademiának, hogy a derék Ipolyit leginkább vagy éppen a magyar mithószok tanulmányozása és tudományos buvárlataiért karolta örömmel

104 Erdélyi János sárospataki munkásságáról és egyéb konfliktusairól bővebben: DIENES Dénes, *Erdélyi János és a sárospataki kollégium*, ItK, 118(2014), 468–475.

105 A konfliktusról lásd T. Erdélyi Ilona összefoglalását: ERDÉLYI János *Levelezése*, II, i. m., 491–492.

106 *A Nagytiszteletű Egyházkerületi Küldöttség elé nyújtandó fölterjesztése Erdélyi Jánosnak, melyben a fő-tiszteletű Egyházkerülethez beadott folyamodványában egyetemlegesen említett panaszait részletezi T. Csoma Mihály ellen (Sárospatak, 1860. máj. 21.)*, Tiszáninneri Református Egyházkerület Sárospataki Tudományos Gyűjteményének Levéltára C LXXXI. 39.781 (13). Hálás köszönetemet szeretném kifejezni Szentimrei Márknak a kézirat másolataért.

107 Henszlmann tárgyalta a „Bakala” (*Päcalä*) történeteket, vagyis a román tréfás meséket.

108 Román mesegyűjteményt Arthur és Albert Schott adott ki. Az ő kiadásukat (1845) használta Henszlmann a román mesék bemutatásához, Albert Schott nézetei pedig nagy hatással voltak szoláris mitológiai meseértelmezésére.

tagjai sorába. A ki tehát úgy beszél az irodalomnak magoknak a politikai és nemzetiségi jogeszmékkal belső rokonságban, solidaritásban álló jelentékeny ágairól, az legjobb esetben, bármennyire ösméri is a szolgálók kedvteléseit, de bizonyos hogy a világot nem ösméri tovább mint Terebestől Patakig és országutról az irodalmat. Hogy mégis épüljön a világ, majd csak találunk reá módot, hogy t. Csoma ur jótanácsai, utasításai, intései, jövőendő süker és maga mihez tartása végett jussanak tudomására a M. Tudományos Akademiának. – Hogy T. Csoma Mihály csak az országutról, Terebestől Patakig ösméri az irodalmat és világot, saját maga vallomásából hallottuk. Ő, magyar irodalmi tanár léte, mult decemberben még nem átallotta kimondani, hogy Kazinczy előtte ösmeretlen, s egy hét kevés neki valami emlékbeszédet készíteni fölötte,¹⁰⁹ holott az országban elég szónok beszéle felöle okosan, szépen, a ki különben szánt, vet, parasztkodik. Ah, Széphalomra sem birni benézni az országutról, ez mégis nagy önmegtartóztatás! – Végre is a tanuló ifjúság a legszánandóbb. Az osztrák birodalom legnépesebb és egyuttal legmagyarabb protestáns iskolájában ily hamis eszmék, ily európai tudatlansággal, ily gonosz intentióval taníttatnak évek óta. Erdélyi János nem poéta, s így a mesék is csak szolgálók irodalma. Hol itt a józan ész, a logikai elmejárás?¹¹⁰

Erdélyi az egykorú európai kulturális-tudományos kezdeményezések kontextusában helyezte el a maga tevékenységét, s ha kénytelen volt vele egyenrangú külhoni és hazai autoritásokra és a tudományos akadémiára mint intézményre hivatkozni a „népirodalom” feltárása érdekében végzett munkája értékét igazolandó, az talán a recepció mozdíthatatlan változatlanságának tudatából is fakadhatott. A *Népdalok és mondák* második kötetében megjelent tanulmánya értelmében jó ideje szembesülhetett azzal a szóbeli hagyományt trivialitásként értelmező attitűddel, melynek Csoma is egyik képviselője volt: „Azért igen tudom én a mivelt osztálynak mely lépcsőjére számítsam azon fejeket, kik sehogy sem birják megfogni, micsoda érdeme lehet a Kisfaludy-Társaságnak oly dalok gyűjtésében, melyeket utolsó falusi szolgáló is énekel.”¹¹¹

Egyik utolsó nagy művében, a halála előtti évben közzétett *Pályák és pálmákban* (1867) Erdélyi János a Toldy Ferenc, Kazinczy Gábor, illetve Gyulai Pál között a népköltészet és műköltészet viszonyáról és értékéről folytatott vitához kapcsolódott (amely éppen Gaal György meséinek magyar kiadása kapcsán indult meg), alapvetően Gyulaival értve egyet, ám Kazinczy és Toldy érdemeit és nézeteit is méltányolva. Értekezésében, amely azt kívánta bizonyítani, hogy „a költészet szépségeit jobban teljesíti a népi iskola mint az ugynevezhető classikai vagy nem népi”,¹¹² egy klasszikus tündér-

109 Kazinczy Ferenc születésének centenáriuma utal. Az ünnepek egyik kezdeményezője Erdélyi volt; bővebben: DIENES, *i. m.*, 471–472.

110 Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Tudományos Gyűjteményének Levéltára C LXXXI. 39.781/15–16.

111 ERDÉLYI, *A magyar népdalok...*, *i. m.*, 112.

112 Vö. Erdélyi János Gyulai Pálnak (Sárospatak, 1866. aug. 2.) = ERDÉLYI János *Levelezése*, II, *i. m.*, 381. „A tárgy, melyről írok ugyanaz, melyet Kd. szellőztetett Kazinczy G. és Toldy ellen a Szépirod. Figyelőben. Én azonban tovább megyek, ha megyek: azaz annyit akarnék bizonyítani, hogy a

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

mesei epizódot talált alkalmasnak arra, hogy az irodalomtörténeti narratíva új hőst felveze:

E szerint a népi elemnek, szemben a classicismussal, már története is van. Először csak a szeméten tengődött, mint a mesei táltos csikó, magára hagyva, ridegen, föl nem ösmérve; azután próbálták fölemelni s egyenjogúvá tenni, a hintós fogattal; nem illett közénk; végre jött a hamupepelyke¹¹³ Petőfi, fölismerte, szólt hozzá, kapott is feleletet: Pegazus lett belőle. – A népköltészeté mai nap a helyzet. Bármilyen kevés volt is méltatva, egyetlen tudok előre: nem lesz türelmetlen.

költészet szépségeit jobban teljesíti a népi iskola mint az ugynevezhető classikai vagy nem népi; ebbe értve Berzsenyit és Vörösmartyt is. Ez nekem már régi gondolatom. Céloztam is reá husz év előtt már, de kimondani nem láttam tanácsosnak, noha érintettem egykor, bírálván mind a kettőt.”

113 A *Hamupipőke* szó ma kizárólag hősnőt jelöl, de a korszak meséiben a kezdetben buta mamlasznak tűnő, később fényes sikert arató legkisebb fiú megnevezése volt inkább.